

ԿՈՌՆԱՐՈՅ ԿԱՏԱՐԻՆԷ ԹԱԳՈՒՋԻ

Կ. ԿՈՌՆԱՐՈՑ ԹԱԳՈՒՀԻՆ

(Շար. տես հատ. ԵԶ յէջ 528, 1898)

ԱՏԱՐԻՆԵԱՅ աղետից սեւ մատնան կը բացուի՝ ապստամբութեամբ Պամազոս, տայի և յեղակարծ մահուամբ սիրելի որդւոյն, որոնք մահացու հարուածներ եղան իրեն սրտին, Հեռու հայրենիքէն և ծնողքէն՝ որոց զգուանաց կը կարօտէր միշտ, զուրկ սիրելիներէն և ծանօթներէն, կենաց և թազին դաւաճաններով միայն շրջապատուած, զի նոյն իսկ պալատին մէջ կը գտնուէր բոյնն ամենայն դաւադրութեանց՝ որք անդադար իրարու կը յաջորդէին, կարող էր նա երջանիկ ըլլալ և չընկճիլ վշտաց բեռին տակ։ Մեծ բարեբախտութիւն եղաւ՝ որ կրցաւ գէթ կենանքն աղատել արիւնհարութեամբաց ձեռքէն, որոնք կատաղութեամբ խելագարուած՝ ոտնակոխ կ'ընէին ամենայն իրաւունք և զթութեան զգացումն։ Այդ թշնամեաց թուոյն մէջ կը գտնուէր նաեւ Նիկոսիոյ արքեպիսկոպոսն։ Որ՝ ինչպէս կը գրէ Սորանցոյ, «առանց յարգանաց և պատկառանաց՝ ուզած ժամանակ թագուհւոյն սեւեակը կը մտնէր»։ Վենետիկ այնուհետեւ չէր կարող այլ եւս անտարբեր աչօք դիտող ըլլալ այն անպատեհութեանց. անհրաժեշտ հարկ կը տեսնէր միջամտելու ի նպաստ թագուհւոյն, բայց առանց ձեռքէ թողլու խոհեմութիւնը, և հետեւաբար զաղտնի՝ չի գրգռելու համար իրեն թշնամիները, որոց

թիւն կ'աճէր տարուէ տարի։ Այսպիսի պարագայից մէջ Հասարակապետութիւնն խիղճ չըրաւ, — և երբ արդեօք խիղճ բրեր է քաղաքագիտութիւնն, — նոյն իսկ զրամի ուժով տիրել Կիպրոսի զխաւոր բերգերուն և շահիլ ազդեցիկ քաղաքացեաց սրահերը։

Յամին 1473, մինչ թշնամիք՝ Եգիպտոսի սուլտանին օգնութեամբ՝ ահաւոր դաւադրութիւն մի պատրաստեց էին, որով զարձեալ յեղափոխութեան հրդեհով վեր ի վայր պիտի ընէին զԿիպրոս, և Կատարինէ՝ իմանալով զայն և անյոյս ճ և է օգնութենէ՝ փախչիլ միայն կը մտածէր, և ահա անկարծելի կերպով կը հասնէր ի Կիպրոս՝ վենետիկոյ ընդհանուր ծովակալն Սորանցոյ՝ տասը ցուրանաւորով և բազմաթիւ զօրքով։ Անկարելի է նկարագրել թագուհւոյն ուրախութիւնն, որ անմիջապէս լուր զրկեց ի Նիկոսիա՝ որ ամբողջ քաղաք լուսաւորեն և եկեղեցեաց զանգակները հնչեցնեն ի նշան ուրախութեան։ Դաւադիրք տաքնապած՝ փութացին հաշտութեան պատգամաւոր ուղարկել Նիկոսիոյ արքեպիսկոպոսը առ Սորանցոյ, որուն դրած պայմաններուն յանձնառու ըլլալով՝ ոմանք միայն ազատեցան մահուան պատժէն։ Թագուհւոյն կենաց ապահովութեան և կղզւոյն խաղաղութեան համար՝ Հասարակապետութիւնն այնուհետեւ միշտ բազմաթիւ զօրաց

1. « L'arcivescovo senza niun rispetto nè reverentia a sua volontà intrava in camera di Caterina ». A. Centelli, *Caterina Cornaro*, etc. 80 էջ։

2. Florio Bistron, *Chronique de l'île de Chypre*, Paris, 1884, յէջ 441-3։

խումբ մի կը պահէր հոն, — որուն առաջին հրամանատարն եղաւ Անդրէոլի, — որպէս զի իսկոյն շիջուցանէր ո՛ր և է ապստամբութեան կայծ՝ որ արծարծէր, վասնզի կատարինայ զահէ հրաքնի վրայ հաստատուած էր՝ Մերթ ընդ մերթ վերջին թագաւորին (Յակոբ Բի) մերձաւոր ազգականը կը խորտկին դարձեալ, ինչպէս զահագուրկ կարողատաւ Լուսինեան, որոյ զահասիրութիւնն աւելի եւս զգոտներ էր՝ յետ մահուան եղբօրն։ Ամենայն կարելի հնարք ի գործ դրաւ՝ իւր նպատակին հասնելու համար. դիմեց ի Գահիրէ՝ իւր կողմը ձգելու զսկպտանը, բայց ի գո՛ւր. վեր ի վայր ըրաւ Նէապոլսոյ և Եւրոպիոյ ուրիշ արքունիքները, նորէն ձեռք բերելու կորսուած թաղը, սակայն ամենայն ինչ ընդունայն եղաւ Վերջապէս յուսակտուր՝ ապստանեցաւ ի Հոռոմ, ուր եւս հանգարտ չի մնաց. թագաւորելու տենդէն բռնուած և անյաջողութեանց մտածութեամբ տանջուած՝ հալեց մաշեց կեանքը, մինչեւ որ մահն վերջ դրաւ անոր ալետանջ օրերուն՝ յամին 1487։ Շատ շքեղ և արքայաւայել եղաւ յուզարկաւորութեան հանդէս. թաղուեցաւ ի Հոռոմ Ս. Պետրոսի ստորերկրեայ դամբանաց մէջ։ Սակաւ ժամանակի մէջ կարգաւ անհետացան տեսարանի վրայէն այն ամէնքն, որոնց այս կամ՝ այն կերպով վտանգ մ'էին կատարինեայ կենաց կամ թաղին. որով սկսաւ նա սակաւիկ մի ոգի առնուլ, որ կիպրոս հասնելու օրէն սկսեալ՝ անընդհատ փոթորկալից դէպքերու մէջ անցուցեր էր օրերը։ Մինչեւ այն ժամանակ թաղին փուշերը միայն զգացեր էր, կը յուսար այնուհետեւ ծաղիկներն այլ վայելել։ Սակայն չէր գիտեր հէք թագուհին, թէ ոչ այնչափ թշնամիներէն վտանգ կար իւր իշխանութեան, որչափ իրեն

հայրենիքէն, որուն զիրկը զիմեց միամտաբար՝ իբրու ապահով ապաստանարան մի, որ ի սկզբան լռելեայն և յետոյ յայտնապէս թագուհւոյն անձին պաշտպանութեան պատրուակաւ՝ այնչափ սահմանափակեց անոր իշխանութիւնը, որ անուամբ միայն կը թագաւորէր։ Յամին 1474 մարտի 28ին Վենետիկոյ ծերակոյտն որոշեց, թէ այնուհետեւ յաջորդաբար իրեն նշանաւոր քաղաքացիներէն՝ երկու խորհրդականք և ընդհանուր խնամակալ մի պիտի զրկուէին ի կիպրոս³, թագուհւոյն օգնելու համար ո՛ր և է դիւարին գործաւ նութեանց մէջ. մինչ իրօք անոնց նպատակն էր՝ ձեռք առնուլ տէրութեան սանձը, բարեկամական անշուքիւններ հաստատել մերձակայ պետութեանց հետ, հսկել հասարակաց ելեւմտից վրայ, և վերջապէս օր մի տիրապետել բոլոր կղզւոյն։ Գաղղիացի հեղինակ մի կ'ըսէ, թէ « Նոյն զարու դիւանագիտական գրութեանց մէջ՝ անկարելի է գտնել քան զայս աւելի գերազանց հեռաւ տեսութիւն մի՝ որ միացած ըլլայ աւելի խոհեմ վերապահութեան մի հետ. և թերեւս ժողովրդեան մի կառավարութեան համար՝ երբեք այսպիսի իմաստուն սկզբունքներ աւելի չափաւոր և միանգամայն աւելի կորովի լեզուով բացատրուած չեն³ »։ Թագուհին չգիտէր յիրաւի՝ թէ ինչ էր բուն նպատակն այս պաշտօնեաները հաստատելուն, զորոնք Վենետիկ իբրու իրեն օգնականս կը զրկէր. վասնզի ի սկզբան շատ զօհ կ'երեւէր անոնց մէջ։ Երբակոյտն՝ թագուհւոյն իշխանութեան այս նուազումը մեղմելու համար, կիպրոս զրկեց կատարինեայ հայրը՝ զՄարկոս Կոռնարոյ՝ որ երթայ միւրթարէ գուստորը, վաղամեծիկ որդւոյն մահուան առթիւ, և օգնէ անոր կառավարութեան⁴։

1. Յամին 1474 փետրուարի 9ին, որոշեց Վենետիկոյ տէրութիւնն զօրք ուղարկել ի կիպրոս, « pro tutela, salute et incolumitate insulae Cipri ». A. Centelli, էջ 85։

2. Առաջին անգամ խորհրդական ընտրուեցան ի ծերակուսէն՝ Մինիոյ ֆրանկոսկոս և Լուզոնիէի Գաբրիէլ, իսկ ընդհանուր խնամակալ՝ Յովհանն. Սորանցոյ։

3. Mas Latrie, *Histoire de l'île de Chypre*, և այլն, III.

4. « Dilecte civis noster Marce Cornarie, miles, ut, pro hortamento et consolatione serenissime regine Cypri, filie tue, in presenti sua afflictione ex obitu reguli filii sui, in Cyprus accedas ». A. Centelli, էջ 85։

ինչպիսիք անուշ յայտերով որորուեցաւ կա-
տարինէ վայրկեան մի, երբ տեսաւ իրեն
մօտ երկու հայրենակից խորհրդականները
և մահաւանդ սիրելի հայրը, որոց ներկայու-
թիւնն յաջող և բարեբաւտիկ օրեր կը խոս-
տանար իրեն։ Շատ չանցաւ՝ բոլոր յայտերն
ի դերու ելան, վասնզի քանի մի ամիս վերջը՝
լուռ, յամառ և անդուլ կոխ մի սկսեք էր
երկու հակառակ ուղղութեամբ գործող կող-
մանց մէջ. մէկ կողմէն՝ կատարինէ, իրեն
հայրն և կիպրոսի գրեթէ բոլոր ազնուակա-
նութիւնն. միւս կողմէն՝ խորհրդականք,
խնամակալն և վենետիկոյ գերշխանութեան
կուսակիցք. կոխ մ'էր այն բողոքներու, ա-
նիբաւ պահանջներու և հայածանաց։ Սոյն
բանիս նկատմամբ կը գտնենք, նոյն դարու
յիշատակարանաց մէջ, դքսերու թուղթեր
առ կատարինէ, ծերակուտին յայտնի և քոչ-
արկեայ հրահանգներ առ խորհրդականս,
կատարինեայ և իրեն հօր թախանձներ և
բողոքներ առ դուքսն և առ ծերակայսն։ Սոյն
թղթերէն կ'իմանանք՝ թէ խորհրդականք ի-
րենց չափի և սահմանից դուրս ելած, տի-
րաբար և իշխանօրէն կը վարուէին թագուհւո-
ւոյն հետ, ամէն բանի արգելք և դժուարու-
թիւն հանելով և մինչեւ անգամ թոյլ չի
տալով անոր՝ որ քաղաքէն դուրս ելնէ. կը
բանային և կը կարգային թագուհւոյն եկած
նամականքը, ծախուց դրամն իսկ չափով և
նշդելով կու տային. միով բանիւ, անգլոքն
նպակցեցին անոր բոլոր անձնական ազա-
տութիւնները։ Այս ամէն բան տեսնելով
հայրն՝ կրնա՞ր դիմանալ և չբողոքել առ ծե-
րակայսն վենետիկոյ՝ եղած բռնութեանց դէմ.
այրած որտով կրկին և կրկին գրեց առ դուքսն,
յուսալով թէ վարման պիտի տարուէր եւ
դաժներուն. սակայն ի զուր. զի խորհրդա-
կանք կը կանխէին քան զինքն յառաջ գրել,
թէ Մարկոս յապտամբութիւն կը գրգռէ
թագուհւոյն՝ ընդդէմ իշխանութեան վենետի-
կոյ, այնպէս որ կիպրոսից անգամ կ'ատէին
զինքը՝ իրեն զոռոգութեան համար, և այն-
չեւ այս բանիս իբր ապացոյց՝ մէջ կը բերէ
Կուերինի հետեւեալ գէպը. իբր թա-
գուհւոյն մատակարարն թունաւորել տուեր
էր հաւ մի, որպէս զի Մարկոս ուսեցելով զայն՝

թունաւորուի և մեռնի. և այս բանս բարե-
բախտաբար կը յայտնուի սենեսկալին ձեռ-
քով՝ վենետիկոյ քաղաքագէտ կառավարու-
թեան նպատակն էր ձանձրացնել զկատա-
րինէ, որ վերջապէս յօժարութեամբ իրենց
յանձնէ կիպրոսի վարութիւնը. և իրենց
անհրաժեշտ կը համարէին զայդ, բայց չէին
ուզեր թշնամեաց ոգիները գրդոնել, այն պատ-
ճառաւ եւս կ'ուզէին ծածուկ հնարիւք հաս-
նիլ իրենց նպատակին։ Յամին 1478 որո-
շեց ծերակայսն, որ վենետիկցի հարիւր
ազնուական ընտանիք երթան կիպրոսի մէջ
բնակին, և անոնց ընդարձակ կալուածներ
շնորհեց. միւս կողմէն՝ որոնք որ կ'ընդդի-
մանային իրենց գերշխանութեան, կը հե-
ռացնէին զանոնք կզգիւն, որով երթալով
բոլոր կիպրոս վենետիկցի գաղթականներով
կը լեցուէր։ Ընդհակառակն, որքան կը
նուազէր թագուհւոյն իշխանութիւնն, նոյն-
քան եւս կ'աճէր ժողովրդեան սէրն առ նա.
և զայս կը տեսնենք իրեն մէկ ուղեւորու-
թեան առթիւ՝ զոր ըրաւ Պամագոստայնի ի
Նիկիոսիս, յորում մեծաշահեղէն չքով և պա-
տիւններով ընդունուեցաւ ժողովրդէն։ Տէրու-
թեան վեց մեծամեծ ասպետք կ'ընկերէին
թագուհւոյն, առջեւէն կ'երթային երեք գունդ
զինուորք, յետոյ հետիոտն պալատականք և
այլ զինակիրք, բազմաթիւ տիկնայք և նա-
միշտք, երկու հարիւր ձիաւորք, թագուհւոյն
հայրն Մարկոս և վենետիկոյ խորհրդականն
Կուերինի, որ կը նկատագրէ սոյն հանդէսը՝
առ ծերակայսն և զուրսն գրած մէկ թղթին
մէջ. Ժողովուրդն խոնիր էր բոլոր հրապա-
րակաց և փողոցներուն մէջ, սրոնք՝ թա-
գուհւոյն անցնելու պահուն՝ միաբերան կը
գոչէին սրտապին. «Կեցցէ՛ թագուհին մեր
կատարինէ», և ուրախութեան արեքցած
ամբօրն՝ չէր գիտեր ինչպէս բացատրել իրեն
սէրն և յարգանքները։ Նիկիոսից մէջ ուրիշ
հանդէսներ կը սպասէին, ուր բոլոր եկեղե-
ցականաց դասն և ժողովուրդն ընդ առաջ
եկաւ զինքն ընդունելու, ուրախութեան և յաղ-
թանակի կեցցելներով և համակ ոսկի հովա-

նոցով մի: Վերջապէս հազիւ կը սկսէր նա վայելել իրեն իշխանութեան փառքը, որ ափսոս երկար պիտի չտւէր: Կարծես նոյն ժամանակները խորհրդականաց հայածանքն այլ սակաւիկ մի դադար առաւ. և յիշատի յամին 1479 գրուած մէնու մի կը գտնենք, որ կը պատուիրէ խորհրդականաց՝ որ ամենայն կերպով ջանան գոհացնել զԹագուհին, և թոյլ տան՝ որ իւր ազատութեամբն երթայ ուր որ կ'ուզէ. և հոգ տանին միանգամայն, որ առատօրէն մատակարարուին անոր ապրուստն և կարեւոր բաներն, և այլն:

Նոյն իսկ Եղիպտոսի սուլտանն, որ երբեմն հիւրընկալեւ և նպաստեւ էր Կատարինեայ հակառակորդաց, վերջապէս համազուեցաւ թէ իրաւունքն թագուհւոյն կողմն էր և թէ հարկ էր զինքը պաշտպանել. ուստի շքեղ ընդունելութեամբ մեծարեց անոր զեպանքը, որ գնացեր էր երկու տարուան հարկը հատուցանելու, և իրենց 881 թուականին (1476) և Մալքագան ամսոյն 10ին, առ Կատարինէ գրած մէկ նամակին մէջ կը յայտարարէ, թէ այնուհետեւ զինքը միայն կը ծանչնայ օրինաւոր թագուհի կիպրոսի, և ի նշան անկեղծ բարեկամութեան, պարգեւ կը զրկէր «Ոսկեհնու զգեստ մի՝ սպիտակ քաշանի աստառով, 14 կտոր յախճապակի, 4 լիտր հալուէի փայտ, 15 լիտր կնդրուկ, սափոր մը բալասան, 10 տուփ թերիակ», և ուրիշ այլեւայլ անգին ընծաներ:

Սակայն Նէապոլսոյ արքունիքն բոլորովին հանգարտած չէր, և ձեռքի տակէն միշտ նորանոր փորձեր կ'ընէր, կիպրոսի գահը վենետիկցոց ձեռքէն խլելու համար: Նոյն ժամանակները Նիկոսիոյ մէջ լուր տարածուեցաւ, — ինչպէս կը գրէ Սթրանցոյ, — իբր թէ Յակոբ Բի երէց անհարազատ որդին, — նախ քան անցնիլն ի վենետիկ, — Կատարինեայ մէկ քրոջ հետ պիտի ամուսնա-

նար՝ Լուինեանց յաջորդութիւնը շարունակելու համար: Նէապոլսոյ արքունեաց սոյն դաւադրութեան մէջ էր նաեւ Եղիպտոսի սուլտանն, որով կ'ուզէին կիպրոսը ազատել վենետիկոյ տիրապետութենէն. և քանի մի պատմիչը կ'ըսեն, թէ Կատարինէ եւս տեղեակ էր այդ դաւադրութեան, և նոյն իսկ անոր զխաւոր արծարծողն էր, որպէս իր ազատի վենետիկոյ չափազանց պաշտպանութենէն և Կատարինեայ ազատաբար գործածել իւր իշխանութիւնը: Կատարինեայ գահասիրութիւնը կը զրգուէր նոյնպէս իրեն պալատական իշխանք և տիկնայք, որոնք կը վախէին կորսնցնել իրենց ճոխ հասոյթները, երբոր վենետիկցիք բոլորովին տիրանային կղզւոյն, և ասոնց մէջ զխաւորը կին՝ Տրիստան Ժիլը¹ և իւր քոյրն՝ Յամին 1479 Կատարինեայ կենաց ուրիշ դաւադրութիւն մ'այլ տեղի ունեցաւ, վենետիկ զօրապետի մի ձեռքով՝ որ Չերինայի զգեկին հրամանատարն էր Սա, իբր թէ իրեն մատուցած ծառայութեանց արժանաւոր վարձատրութիւն գտած չըլլալով, ուզեց ի թագուհւոյն առնուլ իւր վրէժն, և վենետիկոյ թշնամեաց հետ միացաւ ժամանակին յայտնուելով դաւադրութիւնն, վենետիկ զխաւորեցաւ իրեն դաւակնցներով հանգերձ:

Պահ մի Կատարինեայ աստղի սկսաւ դարձեալ փայլիլ. ամէն կողմէ կը շնչէր յաջողութեան հողմն, ամէն տեղ՝ ուր որ երթա՞ր ժողովրդեան խանդավառ ցոյցները կ'ընդունէր, Եղիպտոսի սուլտանին պաշտպանութիւնը կը վայելէր, որ յամին 1483՝ Կիպրոսի փիկարդ զեպանին ձեռքով դարձեալ ճոխ և շքեղ ընծաներ զրկեց թագուհւոյն, և նոյն իսկ վենետիկոյ խորհրդականք՝ Բենտարզոս Տիւպոլոյ և Քրիստոփոր վենետիկ՝ ամենայն յարգանք և հպատակութիւն ցոյց կու տային անոր. որով եթէ 'չ երջանիկ՝ զթէ հանգարտ կ'ապրէր: Սակայն վենետիկոյ խորագէտ

1. Սա, երբ ձերբակալուեցաւ վենետիկոյ նաւատորմիչ հրամանատարէն և վենետիկ կը զրկուէր Բիցցոյ Մարինէ հետ, ճանապարհէն մէջ անձնապաշտան եղաւ Florio Bustron (Chronique, էջ 454) հետեւեալ կերպով կը պատմէ

Տրիստանի անձնապաշտանութիւնը. « Con un diamante che teneva un anello pestato e mangiato con pane, hebbe la morte da sua posta, perchè sapeva lui medesimo, che andando a Venetia, andava per morire con più vergogna ».

կառավարութիւնն՝ որիչ դիտումներ ունէր իրեն խիստ վարուժը փոխելուն մէջ. վասնզի ինքն արդէն որոշակի վճռած էր տիրանալ Կիպրոսի, բայց կ'ուզէր գեղերեսել գործը՝ որ բռնութեան կամ յափշտակութեան կաս. կած չի տայր ոչ մէկուն, այլ իբր թէ թա. գուհին իւր կողմէն յօժարակամ կը նուիրէր կղզին առ Հասարակապետութիւնն : Բայց երբ այս նպատակին հասնելու համար առ. օգուտ եղան ամենայն հնարք եւ հրահանգք, որոշեց թագուհւոյն Գէորգ եղբայրը Նիկոսիա զրկել, որ երթայ համոզել զկատարին՝ որ հրաժարի իւր թագին :

Ինչ անգամ նուիրակութիւն էր այն, եր. թալ բրոլ զրկէն վերցնել արքունի թագը, որ իրենց ընտանեաց մեծազոյն պարծանքն եղաւ : Կարելի է հաւատալ թէ նա առանց զժկամակութեան յանձն առած ըլլայ այսպիսի առաջարկութիւն մի. եւ սակայն ծերակուտին սպառնալեաց եւ ստիպիչ հրամանին առջեւ տե. դի տուաւ, ինչպէս կ'իմանամք իրեն խօսքերէն առ կատարինէ : Սոյն նուիրակութիւնը Գէոր. գայ յանձնելէն չինք որ առաջ՝ Տասանց ասեանն հրաման զրկել էր բնօրհանուր ծո. վակային Դիեզոյի (1488, Հոկտ. 22—23), որ Միջերկրականի ջուրերուն մէջ գտնուած նաւատորմիդն առած՝ իսկոյն Կիպրոս երթայ, եւ ամենայն զգուշութեամբ բռնելով զթագուհին՝ վննետիկ զրկէ : Այս փոթորկաց որոտմունքն արդէն շատ յառաջ հասեր էին ի Կիպրոս, եւ թագուհւոյն մտերիմը կը յորգորէին զինքը փախչիլ ի Հռոգոս կղզին. բայց նա չուզեց ականջ կանխ այդպիսի թելադրութեանց, թէ եւ ունէր կարելուր միջոցներ եւ ժամանակ. որովհետեւ վննետիկոյ եւ Կիպրոսի մէջ եղած հեռաւորութիւնն 1300 ծովային մղոն է, զոր կտրելու համար այն դարերուն՝ երկու ամսէն աւելի ժամանակ պէտք էին գնել :

Գէորգ ի սկզբան շատ արգելներու հան. զիպեցաւ. « վասնզի երբ կատարինէ իմացաւ անոր գալստեան պատճառը, կ'ըսէ Կիպրացի ժամանակագիրն¹, շատ այլալլեցաւ, եւ չէր ուզեր ամենեւին հրաժարիլ իւր գահէն եւ թո.

ղոզ այն գեղեցիկ եւ հարուստ թագաւորու. թիւնը, յորում վարժած էր արքայական շքե. ղութեամբ ապրիլ, եւ երթալ ի վննետիկ, ուր զիտէր թէ ինչպէս խնայողութեամբ եւ անշուք կերպով պիտի ապրէր » : Յետոյ եղբոր դանաւով ըսաւ. « Գոհ չեմ ըլլար վննե. տիկցի տեսարձ մենեւելս վերջը տիրանալու այս կղզոյն, եւ այսպէս շուտով կ'ուզեն զրկել զիս ամուսնոյս ձգած ժառանգութիւնէն » : Այն ժամանակ եղբայրն, զոր « այբ մեծահանձար եւ պերճախօս » կը կոչէ վերոյիշեալ ժամա. նակագիրն, գեղեցիկ ճառ մի կը խօսի բոլոր համոզելու համար՝ որ թողուց Կիպրոսն եւ երթայ. իմաստալից ճառ մ'է, յորում մէջ կը բերուի Հայրենեաց առ նա ըրած բոլոր շնորհները. « Անոր ձեռքով բարձրացար, կ'ըսէ, այս բարձր աստիճանին, ինքն էր որ վտանգներու մէջ պաշտպանեց զքեզ, եւ հան. դարտութեան ժամանակաց մէջ թողուց՝ որ խաղաղութեամբ վայելես թագաւորութիւնդ. եւ հիմակ որ կը տեսնէ՝ թէ թշնամիք պա. շարեւ եւ զքեզ, ներքին եւ արտաքին վտանգ. ներ կը ոպստանա կենացդ եւ զաւուդ, եւ չունի ժառանգ՝ որուն յանձնես թագաւո. րութիւնդ, կ'ուզէ նա այսու այդ ամէն բա. նին պարման բնել, որուն համար շնորհա. կալութիւն միայն կը պարտիս առ ծերա. կոյտն » : Մէջ կը բերէ նոյնպէս ծնողաց փա. փաքը, իրեն եւ ընտանեաց նիւթական շա. հերը, եւ մինչեւ իսկ Աստուծոյ կամքը² : Կատարինէ՝ լսելով այն խօսքերը՝ հագիւ բռնեց արտատառքը, եւ ստիպուեցաւ զերջա. պէս տեղի տալ եղբոր առաջարկութեան, եւ հրաժարիլ այն թագաւորութենէն՝ որ երբեք կատարեալ երջանկութիւն չէր տուած իրեն : Հասարակապետութիւնն հազիւ առած այս ուրախարար լուրը, իսկոյն յատուկ նուիրակ մ'ուզարկեց ի Գահիրէ՝ պաշտօնապէս ծա. նուցանելու համար սուլտանին, թէ Ս. Մար. կոսի առիւծն փոխանակեց Լուսինեանց դրօշին՝ Կիպրոսի զղեկաց եւ քաղաքաց մէջ. եւ այդ պէտք չէ բնաւ խանդարէ Եղիպտոսի եւ վն. նետիկ տէրութեանց մէջ եղած բարեկամա.

կան առնչութիւնները. վասնզի այդ փոխա-
նակութիւնն եղաւ, կը յաւելուն, « լիոյլի ե
ազատ որոշողութեամբ մեր վեհափառ ե ա-
մենասիրելի դատեր կատարինեայ կոնսարդի,
որ էր գուտար վենետիկից ազնուական Մար-
կոսի կոնսարդի » :

Խորագետ Հասարակապետութիւնն դիտ-
ցաւ մեղմել զահագուրկ զշխոյիս ցաւերը՝ շքեղ
հանգիւններով, որոց ծրագիրը յառաջագոյն
յօրինքեր կը ծերակայանս, կատարինէ Նիկո-
սիայէ պիտի երթար ի Ֆրամագուտա ե աւ-
տի ուղղակի ի Վենետիկ, ըստ կարելոյն
փառաւոր շքեղութեամբ, որոց համար երկու
հազար դուկատ ոսկի սահմանուեր կը լի-
զոյի Ս Նիկոյայոսի վանքին մէջ իրեն աւ-
ժանաւոր սենեակներն պիտի պատրաստէին
առժամանակեայ, ուր պիտի ընէր իւր առաջին
դպարարը, Հոն պիտի երթար Եգլեսցիկ (E-
scintoro) կոչուած դքսական նաւն՝ հանդերձ
ազնուազարմ տիկնամբ, բոլոր ծերակաւուն
անդամներով ե ազնուականներով, որոնք պի-
տի ընկերէին զշխոյիս՝ մինչեւ ի տաճարն
Ս. Մարկոսի, որ բարեպաշտ ե յաղթական
Վենետիկոյ նուիրական տապանն էր :

Երբոր պիտի մեկնէր կատարինէ Նիկո-
սիայէն, կը պատմէ կիպրացի ժամանակա-
գիր մմ, բոլոր ժողովուրդն խոնքեր կեցեր
էր երկայնութեամբ հրապարակներուն ե փո-
ղոցներուն մէջ. Արքունի պալատէն դուրս
ելլելով, ետ դարձաւ նա վերջին անգամ մի
նայելու այն պատուականներուն, յորոց երբեմն
այնչափ անգամներ երեւցեր էր ժողովրդեան՝
ցնծութեան խանգովն աղաղակներու մէջ,
մինչ իր աստիճանին բարձրութեամբ ե գեղցե-
կութեամբ սիրելի ե պաշտելի էր ամենուն :
Այն սենեկաց մէջ ունեցեր էր նա՝ իւր
վառվուռն հասակին երազները, զայլար յոյ-
սերը, իւր մայրական գգուանքը, իւր գուարթ
ե տխուր, անյշ ե գառն օրերը, միով բանիւ՝
կենաց վիպասանութեան կառմիր ե սեւ էջերը :
Նոյն վայրկեաններու յուզումներն թոյլ չի
տուրին կատարինեայ մտքին՝ որ ազատուին
թուշտեր յիշատակաց գերեզմանին մէջ . . .
աշագին ամբոխն ամէն կողմ կը մղէր, կ'ե-
րերէր, կը հծծէր ծովու նման, որ անգամ
մ'այլ կ'ուզէր տեսնել զթագուհին ե ողջունել

զինքը : Երբէք մարդ այնչափ չի սիրուիր՝ որ-
չափ մեկնելու պահուն. ե կիպրացիք նոյն
օրը պէտք կը զգային ցուցնելու իրենց բո-
վանգակ սէրը ե զգացումները, որովհետեւ
վաղը թերեւս ուրիշ տէրեր պիտի մտնէին
իրենց տունը : — Ընկերակցութեամբ ընդ-
հանուր խնամակալին ե կիպրոսի բոլոր ազ-
նուականաց, բազմութեամբ յոյն հեծեալա-
բու ե հետեակ զինուորաց եւա Նիկոսիայէն
ե Ֆրամագուտա քնաց. թագուհին բոլոր սեւ
հագած էր, ինչպէս նաեւ իրեն ուղեկից
տիկնայց :

Հանդիսաւոր հրաժարումն թագաւորութե-
նէն կատարուեցաւ ի Ֆրամագուտա, յամին
1489 փետրուարի 26ին, հինգշաբթի օր մի
առաւօտեան, մինչ փողոցներուն մէջ կը
բարձրանար բարեկենդանի արքշիւներուն
գոռում գոչումն : Յետ պատարագ մի մա-
տուցանելու Հոգւոյն Սրբոյ՝ արքունի մատրան
մէջ, ուր ներկայ էին կղզւոյն բոլոր ասպետք
ե ազնուականք, կը պատմէ Նաւաներոյ թէ
եպիսկոպոսն օրհնեց վենետիկեան Ս. Մար-
կոսի առիւծակիր դրօշ մի, զոր Վենետիկոյ
նաւատորմին ընդհանուր ծովակալն՝ յանուն
Հասարակապետութեան ընդունելով թագուհի-
ւոյն ձեռքէն, ըսաւ. « Այս դրօշն միշտ ե
ամէն թշնամեաց դէմ պիտի պաշտպանէ
կիպրոսի տէրութիւնը » : Այս ընելուն պէս՝
Ֆրամագուտայի զինաւոր հրապարակին մէջ
բարձրացուցին այն դրօշը. ե նոյն ժամուն
բոլոր նաւերէն, զղեակներէն ե բերդերէն վար
առին Լուսինեաց զինանշանը, յետ 296
տարիներու իշխանութեան, տեղի տալով Հա-
սարակապետութեան ոսկեղէն թեւաւոր ա-
ռիւծուն : Այնուհետեւ զրեթէ դեռ ամիս մ'այլ
մնաց կատարինէ, ե հետեւեալ ամսոյն մէջ
(մարտի 19ին) թողուց բոլորովին կղզին,
անցնելով երկու կարգ մարդկանց միջէն,
որք կու լային այնպիսի ողորմածաւր թա-
գուհի մի կորսընցնելուն համար : Ծովափն
ծայրէ ի ծայր լի էր բազմութեամբ. ժողո-
վրդեան հեծեծանքն կը լսուէին մինչեւ
Դաղմատիկա նաւուն մէջ, ուր մտաւ թա-

գուհին՝ եղբոր, վեց օրփորգաց և պալատաւ կան անձանց հետ: Կատարինէ կը մխիթաւ ընէ և կը քաջաբերէր ժողովորդը՝ ձեռքերը շարժելով, իր թէ ըսէր Միշաք, նորէն պիտի դանամ: — մինչդեռ ինքն ալ կարօտ էր քաջաբերութեան և մխիթարութեան: Երբոր խարխիւները վերուցին այն երկու նաւերուն, որք զինքը վննետիկ պիտի փոխադրէին, թագուհին մարեցաւ ինկաւ սրտին յուզումէն: Հովնու և փոթորիկներ կարծես հաւան չէին կատարինեայ երթին, շատ ընդդիմացան և նետեցին նաւերը, և երկուքուկէս ամիս տեւեց ճանապարհորդութիւնն Կիպրոսէն ի վննետիկ, ուր հասաւ միայն թագուհւոյն նաւն յունիսի 5ին, և կանց առաւ Լիդոյի առջեւ, մինչդեռ միւս ուղեկից նաւն փշրեցաւ ալիքներէն, որով շատ մարդկանց կենաց և թանկագին իրաց կորուստ եղաւ: Թագուհւոյն նաւուն վարապարքը ոսկեթել բանուած էին, իսկ նստարանը բոլոր թաւշեայ և մետաքսապատ, որովք կ'ուզէին վննետիկցիք խտաղել անոր աշէր և մոռցնել ցաւերը: Յետ ամբողջ օր ևս հանգիստ առնելու Ս. Նիկիտայոսի վանքին մէջ, Բարբարիզոյ դուքսն անոր ընդ առաջ գնաց Եգնացիկ նաւով, վննետիկոյ բոլոր աշխուական արանց և տիկնայց ընկերակցութեամբ, ուր գուքսն իւր մօտ բաղմեցուց զկատարինէ՝ ոսկեգօծ ամբողջ վրայ, ցուցնելու համար թէ նա իւր նախկին իշխանութիւնը և պատիւը չէր կորուսած: Եւ յիւրախ, շնորհունեցաւ անոր իրաւունք՝ «Թագուհի Կիպրոսի, Հայոց և Երուսաղեմի» կոչուելու, որոյ վրայ յետոյ տեւեցաւ նաեւ «Բամբելէն Աղոյի» տիտղոսն:

Անցնէ Լիդոյէ մինչեւ ի Ս. Մարկոս՝ պէտք է յիւրախ յաղթանակ մ'եղած ըլլայ: Նախ կը յառաջէր Եգնացիկ կոչուած հրաշալի նկարապարզ և ոսկեպուրագ զբաական նաւն, որու կը հետեւէին բազմաթիւ զրօշակիր նաւք և պատրիկներուն հարիւրաւոր զարդարուն գոնդուայք, և ուրիշ հարիւր եւս՝ բոլոր պաշտօնական անձանց նաւակներ, որոց կը յաջորդէր ուրիշ խումբ մի հազար և մէկ այլեւայլ ձեւերով մակոյցիներ, որոց մէջ խոնքեր էին հազարաւոր հետաքրքիրք, որք մերձակայ քաղաքներէն վագեր էին ի վննետիկ՝

հանդիսին ներկայ ըլլալու համար: Տիկնայք գունազոյն թաշկինակներ կը ծածանէին, արք մեծագոյ կեցնէներով և ծափաձայներով օղբ կը թողացնէին, և ի նմին ժամանակի ծանրաձայն կը հնչէին միանգամայն բոլոր եկեղեցեաց զանգակք, որոց նուիրական զանգիւնն կը խառնուէր հրազինուց, շփոթներու, դափերու և ուրիշ հարիւրաւոր նուագարաններու տարօրինակ կերպով դաշնակաւոր ձայներուն հետ: Թիւրախ արքայալայիչ հանդէս մ'էր, մոլեգին խառնաձայն բոմբիւններու ժխոր մի, որով կ'ուզէին զբաղեցնել թագուհւոյն միտքը, որ արդէն յափշտակուած էր ի տես սրամայր կոթոյններուն և երկնամօղ զանգակատանց, որք վննետիկոյ մարմարեայ ամփիթատոնէն վեր կը բարձրանային:

Յամաք ելնելով՝ գուքսն, Կատարինէ և արքազօր ուղեկցաց երկար խումբն, Ս. Մարկոսի հրապարակէն միջէն անցնելով՝ բիւզանդական տաճարին մէջ մտան: Այն տեղ Կատարինէ յօժարակամ Հասարակապետութեան նուիրեց Կիպրոսի թագաւորութիւնը, որու փոխարէն դուքսն ասպետութեան պատու առաւ անոր Գէորգ եղբոր, որ նոյն գործին յաջողութեան համար այնչափ աշխատեւ էր: Շատ նշանաւոր նկարիչք, ինչպէս օրինակ իմն, Պ. Վերոնացին, Երէցն Պալմա կամ անոր մէկ աշակերտն՝ Կորոնտ և այլք՝ նկարեցին այս արարողութիւնը, յորում կ'երեւի թագուհին՝ իւր ամենէն աւելի ճոխ հանդերձից մէջ՝ որ Կիպրոսի թագը կ'ընծայէ Բարբարիզոյ դուքսին: Յետոյ Կատարինէ՝ նոյնպէս թափօրով փերբարայի դքսին պալատը՝ գնաց, ուր մնաց երեք օր. և այն օրերուն մէջ՝ տեւութեան ծախիւք՝ ի պատիւ իրեն տրուեցան ներկայացումներ, նուագահանդէսք և խնձոյք: Այն երեք օրերէն վերջը առանձնացաւ իրեն ընտանեկան տունը՝ ի պալատն Կորոնտ, ծերակուտին որոշողութեան սպասելով:

Շարայարեկի

Հ. ՅԱՎՀ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

1. Այս պալատը գնեց Հասարակապետութիւնն յամեն 1621 և առաւ զայն Թուրքաց, որոնք վաճառք կը ըրէին ի վննետիկ և այս պատճառաւ մինչեւ հիմակ կը կոչուէր Fondaco dei Turchi,